

En luthersk prästson som jesuitelev i Braunsberg (1639–1641): Lars Andersen från Othem på Gotland

av Jürgen Beyer

I denna tid med allt flera nyheter om sexuellt missbruk av minderåriga i katolska kyrkan, kan det vara värt att påminna om att vissa katolska skolor har haft stor dragningskraft i de lutherska länderna också. En av dem var jesuitkollegiet i det ermländska Braunsberg (som i dag ligger i Polen och kallas för Braniewo).

En inte oväsentlig anledning till att besöka kollegiet i Braunsberg var att där var det möjligt att få gratis undervisning, kost och logi. Kollegiet grundlades 1578, inte minst med tanke på att utbilda präster för att arbeta i de länder runt Östersjön som blivit lutherska. Från 1626 till 1638 evakuerades kollegiets verksamhet till Pułtusk i Polen eftersom svenskarna hade erövrat och besatt Braunsberg (Lühr 1925; Garstein 1992a, s. 175–210). Kollegiets stora bibliotek fördes till Sverige för att införlivas med Uppsala universitetsbibliotek (Trypućko/Spandowski 2007).

De danska och svenska kungarna hade redan tidigare förbjudit sina undersåtar att läsa i Braunsberg. Detta oaktat upptogs ett år efter kollegiets återvändande till Braunsberg en gotlänning bland dess elever. Den samtida elevförteckningen berättar följande om honom: "Laurentius Andreae, 18 annorum Danus e Gottlandia, ministri filius mathcouum¹, grammaticus, 19. sept. ao 1639. Eiectus propter incorrigibilitatem ao 1641 circa finem nov." [*Laurentius Andreae, artonårig dansk från Gotland, prästson ..., elev i grammatikklassen, 19 september 1639. Relegerad på grund av oförbätterlighet i slutet av november 1641*] (Lühr 1925, nr. 669; samma upplysningar också hos Helk 1987, s. 150, dock med tryckfel "1640" i stället för "1641"). Att gotlänningen betecknas som dansk är helt korrekt. Vid denna tiden, och ännu några år fram intill 1645, lydde Gotland under Danmark.

Grammatikklassen var den nästlägsta i ett jesuitgymnasium. Som 18-åring var got-

länningen inget undantag där (Garstein 1992a, s. 44, 184). Ordet *minister* betyder ordagrant 'tjänare', men det används ofta i förbindelsen 'ordets tjänare' för en 'präst'. När man ser på språkbruket i källan, så syns det här ha använts för lutherska präster, medan katolska präster kallas för *sacerdos* eller *diaconus* (Lühr 1925, nr. 297, 328, 331, 333, 369, 448, 455, 682).

Othems kyrka

Laurentius Andreae skulle på danska ha kallats för Lars (eller Laurids) Andersen. Hans far hette därför Anders (eller Andreas). Lyckligtvis är endast en enda präst med detta förnamn känd på ön, vilken skulle kunna ha blivit Lars far omkring 1621. Det var Andreas Laurentius Find. Otto Wilhelm Lemke (1868, s.169f.) skriver i sitt herdaminne, att han formodligen blev präst i Othem och Boge efter att företrädaren Henrik Hansson blivit avsatt 1622. Man vet inte så mycket om honom, men den 15 september 1629 blev Find i generalkapitlet anklagad för att ha yttrat sig nedsättande om länsherren, och det förekom också klagomål från församlingen. Saken slutade med att han skulle stå i uppenbar skrift i

Visbys stadskyrka, vara avstängd från predikstolen i tre månader och böta 20 slätte daler (ViLA, fol. 7r–8r). I övrigt tycks han ha varit en någorlunda lärd präst. Läroverksbiblioteket i Visby ägde tidigare en utgåva av Terentius komedier, tryckt i Strasbourg i 1496, i vilken Find hade skrivit en latinsk vers samt sitt namn i latinsk dräkt: "Andreas Laurentius Find" (Lemke 1868, s. 170; Åberg 1988, s. 16, 26). Efterföljaren Samuel Hansten omtalas för första gången den 28 januari 1657.

Andreas Laurentius Find passar utmärkt tidsmässigt som Lars Andersens far. I fall namnteckningen har blivit en aning felciterad och det rätteligen skall vara "Andreas Laurentii Find" (alltså Anders Larsen Find), skulle det passa ännu bättre. Då skulle Lars Andersen ha fått sitt namn efter farfadern och han bör då troligen ha varit den förstfödde sonen. Att både far och son hade svårt att inordna sig under auktoriteter gör saken kanske ännu mera sannolik. När vi antar att Andreas Laurentius Find var Lars Andersens far, kan det tänkas att han var på plats i Othem redan år 1621 som företrädarens adjunkt, men källorna tiger tyvärr om de boende i Othems prästgård vid denna tid (jfr också Johansson 2010, angående "Hr Jeremias Slottspräst").

Vi får inte heller veta, varför Lars Andersen betraktades som bångstyrig. Låt oss hoppas att han inte var utsatt för misshandel! Det kunde också vara att han endast var intresserad av gratis undervisning och därför enbart föregav sig vara katolik precis som t.ex. den danske prästsonen Zeverinus (Søren) Wabe ett par år senare (Lühr 1925, nr. 682; ett annat exempel: nr. 562). Gotlänningen var för övrigt långt ifrån den ende elev i Braunsberg med disciplinproblem (Lühr 1925; Garstein 1992a, s. 186), men hos honom var det kanske också del av en familjetradition.

Tyvärr vet jag inte, vad det blev av Lars Andersen senare i livet. Att ha besökt ett jesuitkollegium var just inte befordrande för en karriär i Danmark eller Sverige (Helk 1966, s. 344–360; Garstein 1992b). Med ett så vanligt namn är det ju svårt att identifiera honom i universitetsmatriklar eller andra biografiska uppslagsverk. Lemke nämner honom i alla fall inte som luthersk präst på

Gotland. Kanske någon annan forskare har träffat på honom?

I fall man visste mera om Lars Andersens senare öde, kunde det bidra till en annorlunda historieskrivning om jesuitskolorna. De har ansetts som skolor på hög nivå, vars elever kunde uppnå ledande positioner i samhället, bara de inte kom i kläm på grund av sin konfessionella läggning. Men hur såg det ut för alla dem som lämnade jesuitskolorna – frivilligt eller ofrivilligt – i förtid? Avslutade de sina utbildningar någon annanstans? Hade deras syn på katolicismen förändrats? Vad gjorde kyrkan för att rädda dessa förlorade söner?

1. Utgivaren upplyser i en not att läsningen av detta ord är osäkert: "Lesung unsicher, ma deutlich, über c ein Strich." Som ordet är tryckt ger det tyvärr ingen mening, och utan att ha sett handskriften är det omöjligt att gissa om det rätta av de många latinska orden, som börjar på *ma*.

Lättare reviderad version av en artikel tryckt i den gotländska tidskriften Haimdagar 2010:3/4, s. 32f.

Otryckta källor

ViLA (Landsarkivet i Visby) = Visby domkapitels arkiv, A I a:5 Protokoll 1628–1679.

Litteratur

Coates, Alan, et al. 2005. *A catalogue of books printed in the fifteenth century now in the Bodleian Library*, bd 6. Oxford.

Garstein, Oskar 1992a. *Rome and the Counter-Reformation in Scandinavia. Jesuit educational strategy 1553–1622* (Studies in the history of Christian thought 46). Leiden.

Garstein, Oskar 1992b. *Rome and the Counter-Reformation in Scandinavia. The age of Gustavus Adolphus and Queen Christina of Sweden 1622–1656* (Studies in the history of Christian thought 47). Leiden.

Helk, Vello 1966. *Laurentius Nicolai Norvegus S. J. En biografi med bidrag til belysning af romerkirkens forsøg på at genvinde Danmark-Norge i tiden fra reformationen til 1622* (Kirkehistoriske studier II, 22). Köpenhamn.

Helk, Vello 1987. *Dansk-norske studierejser*

fra reformationen til enevælden 1536–1660. Med en matrikel over studerende i udlandet (Odense University studies in History and Social Sciences 101). Odense.

[Johansson, Anders R. 2010]. Jensens omnäm-
nanden av präster, i: *Haimdagar*, nr. 1/2, s. 63.
Lemke, O[tto] W[ilhelm] 1868. *Visby stifts
herdaminne efter mestadels otryckta källor
utarbetadt*. Örebro.

Lühr, Georg (utg.) 1925. *Die Matrikel des
päpstlichen Seminars zu Braunsberg
1578–1798*. Königsberg.

Trypućko, Józef / Spandowski, Michał 2007.
The catalogue of the book collection of the

*Jesuit college in Braniewo held in the
University Library in Uppsala*, utg. Michał
Spandowski och Sławomir Szyller, 3 band
(Acta bibliothecae r. universitatis Upsaliensis
41). Warszawa och Uppsala.

Åberg, Åke 1988. Böcker på Gotland under
1600-talet, i: *Bibliotekshistoria* 2, s. 5–43.

Jürgen Beyer, Ph.D.

*Bibliotheca Universitatis Tartuensis
(Dorpatensis), Tartu*
jurgen.beyer@ut.ee

Mikaelshäst och änglalik

Över tusen år passerade revy i **Sven-Erik Pernlers** föredrag den 4 december på Katolskt Forum i katolska kyrkans församlingshus i Visby. En luxemburgsk forskares fråga om gotländsk kult av helgonkejsaren Henrik II:s maka Kunigunda ledde oss till Vamlingbo kyrka. På en stor målning där, väger ärkeängeln Mikael kejsarens själ. Men var i kyrkan fanns den änglagrav, till vilken biskopen 1658 förbjöd besök och offer? Vem är Mikael, vad betydde han för gotlänningarna, var fanns graven och hur kan en ängel vara död?

Frågorna gav spännande inblickar i gotländsk fromhet ända in i våra dagar. Mikael anropades i böner och välsignelser för att skydda mot ovänner och mot dödens fasor men också för att vid dopet föra till det nya livet som kristen. Därför nämns han på runstenar och avbildas på dopfuntar, som i Hamra och Mästerby, ofta som en ryttare till häst. Mikaelshästen var också det folkliga namnet på likbåren.

Mikaelidagen den 29 september firades sedan 400-talet i den katolska kyrkan och är idag helgad ärkeänglarna. Dagen avslutade sommaren på vår ö. Då skulle kräken in, lammen slaktas och bröllop hållas, så tiden var viktig i bondens år. Därför behöll dagen sin roll även efter reformationen, men förlorade sin kyrkliga förklaring. Kulten jämfördes med gravoffer och så uppkom troligen föreställningen om en änglagrav i Vamlingbo.

Men var Vamlingbo kyrka helgad åt Mikael? Sven-Erik Pernler är skeptisk. Ärkeänglarna Mikael, Gabriel, Rafael och Uriel finns nära Gud och Mikael är den främste. Han framställs därför gärna i anslutning till kyrkans skyddshelgon. Silte och Träkumla kyrkor kan ha varit helgade åt Mikael, men den enda säkra är Visbys Mikaelskyrka på Klinten. Kanske byggdes den där, eftersom läget förknippades med ärkeängeln uppenbarelse på ett italienskt berg, som blev pilgrimsmål. Uriel, som för till dödsriket, målades märkligt nog av Hägg i vår nu protestantiska domkyrkas kor så sent som på 1800-talet! Sven-Erik Pernler avslutade med att nog är Mikael änglalik, men inte ett änglalik.

Frågorna efteråt tog upp själavägningar, dödsänglar, Visbys skökökvarter, kyrkobyggandet och medeltida prästgårdar. Katolskt Forums för alla öppna föreläsningsserie fortsätter den 29 januari då Pernler talar om samverkan och konkurrens mellan medeltidens gotländska präster.

Georg Tordai